

Prof. dr hab. Marek Konopczyński

Uniwersytet w Białymstoku

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Borowiak

pt. *Bezpieczeństwo nieletnich umieszczonych w okręgowych ośrodkach wychowawczych*

napisanej pod kierunkiem dr. hab. Przemysława Frąckowiaka, prof. ANS i dr. hab.

Mirosława Kowalskiego, prof. UZ

1. Kilka refleksji ogólnych

Dotychczasowe, prowadzone od lat, próby odgórnej modyfikacji polskich placówek resocjalizacyjnych dla nieletnich sprowadzały się w zasadzie do fragmentarycznych korekt formalnoprawnych i organizacyjnych, wymuszonych albo ogólniejszymi zmianami legislacyjnymi, albo nadzwyczajnymi wypadkami zauważonymi przez media i wywołującymi reakcje środowisk politycznych i nie miały na ogół charakteru systemowego zgodnego ze współczesną wiedzą naukową i doświadczeniami innych państw europejskich.

Wprowadzona w życie w 2022 roku ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich jest tego przykładem, gdyż ugruntowała istniejącą tendencję do traktowania grupy nieletnich jako dzieci i młodzieży szczególnie niebezpiecznej społecznie i zagrażającej porządkowi publicznemu, dzieci młodzieży pochodzących z patologicznych środowisk rodzinnych i lokalnych (co nie jest do końca prawdą) i w związku z tym wymagającej odpowiedniego „karno-dyscyplinującego” traktowania, kształtując w ten sposób w społeczeństwie obraz nieletniego jako dewiacyjnego „wytworu” alkoholycznej i przestępczej rodziny, a obraz placówek dla nieletnich jako pochodną jednostek penitencjarnych dla dorosłych.

Każdej osobie z zewnątrz placówki, która miała okazję obejrzenia jakiegokolwiek okręgowego ośrodka wychowawczego, zakładu poprawczego czy schroniska dla nieletnich, takie skojarzenie nasuwa się samoistnie.

Oprócz nadania penitencjarnego charakteru quasi systemowi placówek dla nieletnich, obowiązująca ustawa nie reguluje czegoś co jest najważniejsze ze społecznego punktu widzenia- mierzalnej efektywności pracy placówek- a więc indywidualnych i społecznych efektów oddziaływań w podstawowych zakresach i wymiarach pracy profilaktyczno-resocjalizacyjno-wychowawczej z nieletnimi, opartej na wiedzy wynikającej ze współczesnych osiągnięć nauk społecznych i medycznych.

Jednym ze wskaźników penitencjarnego podejścia do pracy z nieletnimi, obok oczywiście wszechobecnych drutów kolczastych, krat, środków przymusu bezpośredniego, tzw. śluz i innych zabezpieczeń, jest to, że istota pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi polega na „siłowym” adaptowaniu i przystosowywaniu podopiecznych do życia w placówce, a narzędziem do tego jest albo system kar i nagród regulaminowych, albo odgórnie projektowane i przymusowe zajęcia o charakterze socjotechnicznym i psychotechnicznym, prowadzone w warunkach izolacji społecznej.

Owe „siłowe” adaptowanie i przystosowywanie do sztywnych reguł regulaminowych obowiązujących w placówkach, połączone z ograniczaniem społecznych kontaktów zewnętrznych, niesie za sobą dwojakie konsekwencje: uczy wychowanków konformizmu w ramach tzw. fałszywej socjalizacji instytucjonalnej oraz nie współtworzy umiejętności i kompetencji samodzielnego funkcjonowania w środowisku otwartym po opuszczeniu placówki.

Podopieczni placówek resocjalizacyjnych dla nieletnich nabywają w trakcie pobytu w placówkach parametry osobowe i tożsamościowe, które można określić jako parametry „tożsamości wychowanka placówki” i często nie potrafią po opuszczeniu placówki funkcjonować w powszechnie akceptowanych rolach życiowych i społecznych, gdyż w trakcie pobytu w placówce nie są socjalizowani i wychowywani do tych ról.

Zauważalne są dysproporcje i różnice natury infrastrukturalnej, organizacyjnej i metodycznej między poszczególnymi placówkami, a także niewspółmierne do wysiłków kadry wychowawczej efekty ich pracy, nie wspominając już o ogromnych kosztach finansowych funkcjonowania placówek dla nieletnich, oscylujących miesięcznie w kwotach kilkudziesięciu tysięcy złotych na utrzymanie jednego wychowanka.

Dlatego też istnieje pilna potrzeba redefiniowania organizacji form i metod postępowania z nieletnimi, rozumianych jako określenie podstawowych standardów organizacyjnych, funkcjonalnych i metodycznych w postępowaniu z nieletnimi, tak aby zaistniał wzorzec adekwatny do oczekiwań i potrzeb współczesnego społeczeństwa, zgodny ze współczesnymi założeniami nauk społecznych oraz obowiązujących standardów w krajach Unii Europejskiej.

Misją i rolą placówek resocjalizacyjnych dla nieletnich jest przygotowanie wychowanków i wychowanków do samodzielnego, kreatywnego i odpowiedzialnego życia w środowisku pozainstytucjonalnym. Temu celowi powinny być podporządkowane infrastruktura ośrodka, jego system organizacyjny oraz stosowane metody pracy edukacyjno-wychowawczej, resocjalizacyjnej i specjalistycznej.

Sposobem uzyskania takiego efektu jest wprowadzenie instytucjonalnej filozofii ukierunkowanej na proces permanentnego usamodzielniania wychowanek i wychowanków oraz wychowywania i edukacji uwzględniających posiadane przez podopiecznych potencjały rozwojowe (zainteresowania, talenty, kompetencje, umiejętności, predyspozycje) od samego początku pobytu w ośrodku, w miejsce dotychczasowego procesu wielozakresowej opieki i nadzoru (pilnowania i wyręczania podopiecznych w wielu czynnościach) oraz regulaminowego sterowania ich zachowaniami poprzez powszechnie stosowany tzw. „system ekonomii punktowej”.

Na koniec warto jeszcze raz podkreślić, że Okręgowe Ośrodki Wychowawcze jako placówki dla nieletnich prowadzone przez Ministra Sprawiedliwości funkcjonują wg obowiązującej od 2022 roku ustawy, która utworzyła i zalegalizowała ich penitencjarny charakter, zupełnie nieprzystający do współczesnych tendencji w resocjalizacji dzieci i młodzieży, i fakt ten budzi uzasadniony sprzeciw akademickich i pozaakademickich środowisk pedagogicznych i psychologicznych w Polsce, a także organizacji społecznych i praktyków zajmujących się tym problemem, gdyż resocjalizacja nieletnich nie może być tym samym, czym jest praca penitencjarna z osobami dorosłymi w zakładach karnych .

Narzucony przez ustawę kierunek izolacji oraz karania i dyscyplinowania dzieci i młodzieży przebywających w placówkach są, obok więziennych atrybutów infrastruktury i organizacji placówki głównymi przyczynami braku wymiernych i mierzalnych efektów społecznych pracy placówek dla nieletnich w Polsce.

2. Trafność wyboru tematu oraz problematyki badawczej rozprawy

Recenzowana rozprawa doktorska mgr Magdaleny Borowiak podejmuje problematykę bezpieczeństwa nieletnich w specyficznych warunkach instytucjonalnych, jakimi są okręgowe ośrodki wychowawcze (OOW). Jest to zagadnienie nacechowane wysokim stopniem aktualności, ważne zarówno ze społecznego punktu widzenia, perspektywy teorii pedagogiki resocjalizacyjnej, jak i praktyki funkcjonowania systemu wymiaru sprawiedliwości w Polsce, o czym napisałem wcześniej.

Przedmiotem badań Autorka uczyniła bezpieczeństwo nieletnich – kategorię złożoną, którą definiuje nie tylko jako obiektywny stan braku zagrożeń fizycznych, ale przede wszystkim jako subiektywne poczucie bezpieczeństwa, pewności, stabilności i zaufania. Głównym celem dysertacji jest uzyskanie pogłębionej wiedzy na temat bezpieczeństwa wychowanków OOW w wymiarze fizycznym, psychicznym i społecznym, a także identyfikacja czynników (indywidualnych, relacyjnych i instytucjonalnych), które to bezpieczeństwo determinują.

Warto nadmienić, że wybór okręgowych ośrodków wychowawczych jako terenu badań przemawia za trafnością wyboru tematu, bowiem są to instytucje stosunkowo nowe, utworzone na mocy reformy prawa nieletnich z 2022 roku¹. Sprawia to, że literatura przedmiotu w tym zakresie jest jeszcze mało reprezentowana. Warto jednak zauważyć, że te nowe rozwiązania prawne budzą liczne kontrowersje².

3. Ocena poprawności struktury formalnej rozprawy

Rozprawa o objętości przekraczającej 350 stron charakteryzuje się logicznym, charakterystycznym dla nauk społecznych układem. Struktura rozprawy obejmuje wstęp, pięć merytorycznych rozdziałów, wnioski i rekomendacje, zakończenie, bibliografię oraz aneksy. Autorka zachowała płynność wywodu, przechodząc od interdyscyplinarnych podstaw teorii (rozdz. 1-3), przez rzetelny opis metodologii (rozdz. 4), aż po obszerną analizę danych empirycznych (rozdz. 5). Kompletność pracy podnoszą zestawienia tabelaryczne oraz narzędzia badawcze zawarte w aneksach, co w pełni wyczerpuje wymogi formalne stawiane dysertacjom doktorskim.

Reasumując, struktura formalna rozprawy nie budzi zastrzeżeń.

4. Poziom wiedzy teoretycznej i prezentowanych analiz

Rozdział pierwszy (Bezpieczeństwo nieletnich – pojęcia, definicje i teorie) stanowi podstawę teoretyczną pracy. Autorka dokonuje w nim udanej syntezy interdyscyplinarnej, analizując zagadnienie bezpieczeństwa z perspektywy pedagogicznej, psychologicznej, socjologicznej i prawnej. Autorka wychodzi od etymologii pojęcia bezpieczeństwo, odwołując się do łacińskiego terminu sine cura (securitas), gdzie sine oznacza „bez”, a cura – „troskę, zmartwienie, niepokój czy strach”.

W tym ujęciu, jak słusznie zauważa, bezpieczeństwo jest stanem pozbawionym lęku i niepewności. W perspektywie psychologicznej, autorka przedstawia bezpieczeństwo w kontekście koncepcji hierarchii potrzeb Abrahama Masłowa. Wskazuje, że stanowi ono jedną z najbardziej podstawowych potrzeb człowieka, warunkującą jego dalszy rozwój. Potrzeba ta jest również fundamentem klasyfikacji proponowanej przez Henry’ego Murraya, który wyróżnia potrzebę unikania urazu fizycznego, urazu psychicznego ze strony innych oraz upokorzenia. Poczucie bezpieczeństwa jest tu traktowane jako subiektywna ocena warunków obiektywnych, kształtowana przez zasoby psychiczne jednostki i jej wcześniejsze doświadczenia życiowe.

¹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz. U. 2022 poz. 1700.

² Zob. M. Konopczyński, *Opinia do ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, druk senacki nr 741, Opinie i ekspertyzy, OE-407, Warszawa 2022.

Z kolei w ujęciu prawnym, bezpieczeństwo jest analizowane jako wartość podlegająca ochronie przez instytucje państwowe, szczególnie w kontekście ochrony praw dziecka i jego godności. Autorka podkreśla, że współczesne podejście odchodzi od „państwowocentryzmu” na rzecz koncepcji human security, gdzie centralnym punktem odniesienia jest jednostka, a nie tylko stabilność struktur państwowych.

Autorka szczegółowo analizuje wybrane teorie pedagogiczne, które rzucają światło na specyfikę funkcjonowania wychowanków w OOW. Swoją uwagę Autorka zwraca na pedagogikę bezpieczeństwa (R. Bera, D. Benner), przyjmując za R. Berą, że jest to subdyscyplina łącząca „wychowanie do bezpieczeństwa” (przygotowanie do zagrożeń) z „wychowaniem dla bezpieczeństwa” (kreowanie bezpiecznego środowiska).

W kontekście OOW oznacza to tworzenie atmosfery redukującej lęk i zwiększającej przewidywalność otoczenia. Z kolei za D. Bennerem określa bezpieczeństwo jako efekt ogólnoludzkiej *praxis*, łączącej procesy wychowawcze z odpowiedzialnością osobistą jednostki, co w ośrodkach wychowawczych wymaga wsparcia instytucji dla rozwoju autonomii nieletniego.

Drugą ze wspomnianych teorii jest rezyliencja (resilience), ujmowana w kontekście kapitału rozwojowego. Podejście to wydaje się jednym z kluczowych w pracy konstruktów teoretycznych. Rezyliencja rozumiana jest jako dynamiczny proces pozytywnej adaptacji jednostki mimo doświadczonych traum czy strat.

Autorka, odwołując się do R. Opory, wskazuje, że resocjalizacja w OOW powinna być ukierunkowana na wzmacnianie rezyliencji jako „bezpiecznej trampoliny”, która pozwala młodemu człowiekowi „odbić się” od negatywnych doświadczeń z przeszłości. Rezyliencja pełni tu funkcję bufora, pozwalającego radzić sobie z presją instytucji totalnej.

Takie podejście prowadzi Autorkę ku teorii twórczej resocjalizacji, w której kładzie się szczególny nacisk na rozwój podmiotowości i potencjałów własnych wychowanka. Stąd też bezpieczeństwo jest tu rozumiane w ujęciu relacyjno-rozwojowym, jako dobro warunkujące proces wychowania.

Autorka podkreśla za Konopczyńskim, że prawdziwe bezpieczeństwo w ośrodku nie wynika z nadzoru, ale z tworzenia „nowych tożsamości” poprzez konstruktywne osiągnięcia osobiste i społeczne wychowanków.

Silnie rozbudowanym wątkiem w analizowanym tu aspekcie rozprawy są teorie socjologiczne. Zabieg ten uznaję za uzasadniony, z uwagi na specyfikę przedmiotu i terenu badań.

Autorka odwołuje się do studiów Z. Baumana i jego koncepcji płynnej nowoczesności. Wykorzystuje ją do opisu erozji tradycyjnych więzi i stabilnych instytucji. Wskazuje, że wychowankowie OOW, często pochodzący ze środowisk dotkniętych „płynnością” relacji, trafiają do instytucji, które same bywają niestabilne (rotacja kadry, formalizm).

OOW ma za zadanie stanowić „kotwicę” w tym niepewnym świecie, budując trwałe relacje wychowawca-wychowanek. W dysertacji zastosowanie znalazły także zastosowanie studia U. Becka akcentujące problematykę społeczeństwa ryzyka.

W tej perspektywie OOW jawi się jako „mikrosoczeństwo ryzyka”, w którym zagrożenia (przemoc rówieśnicza, wykluczenie) są generowane systemowo przez same struktury kontroli. Autorka argumentuje, że bezpieczeństwo wymaga „refleksyjnego zarządzania ryzykiem”, a nie tylko sztywnego wprowadzania i przestrzegania procedur. To drugie prowadzi bowiem często do rozrostu i autonomizacji struktur nieformalnych wewnątrz instytucji.

Uzasadnia to odwołanie się do zjawiska tyranii większości (A. de Tocqueville, J. Wiatr). Autorka dostrzega ryzyko dominacji silniejszych wychowanków nad słabszymi i narzucania im destrukcyjnych norm grupowych („drugie życie”), co zagraża subiektywnemu poczuciu bezpieczeństwa jednostki.

Analizy prowadzone w ramach drugiego rozdziału rozprawy (Determinanty bezpieczeństwa nieletnich umieszczonych w okręgowych ośrodkach wychowawczych) koncentrują się na czynnikach warunkujących bezpieczeństwo.

Autorka trafnie wyodrębnia trzy zakresy takich uwarunkowań: 1) indywidualne (osobowość, trauma), gdzie kluczowe znaczenie mają cechy osobowości i procesy emocjonalne mogące determinować trudności w regulacji emocji oraz impulsywność jako główne „zapalniki” sytuacji ryzykownych.

Istotnym czynnikiem są tu traumatyczne doświadczenia rodzinne (przemoc, zaniedbanie), które wypaczają oczekiwania wobec świata i utrudniają budowanie zaufania do dorosłych w placówce. Ważną rolę odgrywa w tym przypadku nadzieja, rozumiana jako kompetencja ego, która pozwala nieletniemu dostrzec sens w procesie resocjalizacji; 2) Relacyjne (rodzina, kadra, rówieśnicy), bezpieczeństwo kształtuje się przede wszystkim w przestrzeni relacji społecznych, specyficznych dla wymienionych środowisk i grup społecznych; 3) instytucjonalne (systemowe ramy, organizacja placówki), bezpieczeństwo jest determinowane przez ramy systemowe (ustawy, politykę państwa), ale także warunki wewnątrzinstytucjonalne, np. porządek organizacyjny, czy warunki materialno-przestrzenne.

Trzeci rozdział pracy (Okręgowe ośrodki wychowawcze – charakterystyka i znaczenie) osadza podejmowaną problematykę w realiach polskiego systemu resocjalizacji.

Autorka szczegółowo opisuje funkcje, zadania i strukturę OOW, co przybliży czytelnikowi specyfikę tych instytucji. Przede wszystkim zwrócono uwagę na fakt, że OOW są nowym rozwiązaniem instytucjonalnym w systemie resocjalizacji nieletnich w Polsce.

Powstały w odpowiedzi na potrzebę stworzenia pośredniego ogniwa między MOW a zakładami poprawczymi. Są to placówki o charakterze izolacyjnym, które przejęły część funkcji dawnych zakładów poprawczych, ale z założeniem łagodniejszego podejścia do wychowanków wykazujących rokowania poprawy.

Wprowadzenie tego rozwiązania nie przyniosło to jednak oczekiwanych rezultatów. Autorka, odwołując się do studiów Ervinga Goffmana, trafnie zalicza OOW do kategorii instytucji totalnych. Spełniają one bowiem między innymi takie kryteria, jak jedność miejsca pracy, odpoczynku i zabawy, ścisły nadzór oraz standaryzacja czynności.

Pojawia się tu także paradoks bezpieczeństwa: instytucja, która ma gwarantować bezpieczeństwo publiczne i ochronę nieletniego, ze względu na specyfikę populacji (wysoki stopień demoralizacji podopiecznych, licznie reprezentowane w populacji zaburzenia psychiczne) często sama staje się miejscem, które zagraża bezpieczeństwu wychowanków i personelu.

Konkludując, synteza warstwy teoretycznej rozprawy prowadzi Autorkę do uzasadnionego wniosku, że bezpieczeństwo w placówce resocjalizacyjnej jest procesem dynamicznym i relacyjnym.

Nie wynika ono z przesłanek organizacyjnych i formalnych, ale jest wynikiem równowagi między strukturą instytucjonalną a subiektywnym doświadczeniem jednostki. Kluczowym wyzwaniem dla OOW jest odejście od „redukcjonistycznego” rozumienia bezpieczeństwa (jako nadzoru) na rzecz budowania „bezpiecznej trampoliny” relacji i zaufania.

5. Założenia metodologiczne rozprawy

Rozdział czwarty rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Borowiak zawiera szczegółowy opis założeń metodologicznych, które stanowią fundament przeprowadzonych badań empirycznych dotyczących bezpieczeństwa nieletnich w okręgowych ośrodkach wychowawczych.

Autorka odeszła od formuły jednowymiarowej na rzecz triangulacji paradygmatycznej, łącząc podejście systemowe (paradygmat funkcjonalistyczny) z humanistycznym (paradygmat interpretatywny). Taka strategia pozwoliła na wieloaspektową analizę badanej problematyki,

uwzględniającą zarówno obiektywne ramy instytucjonalne, jak i subiektywne doświadczenia jednostek.

Autorka precyzyjnie zdefiniowała cele badań, opierając się na klasyfikacji Stanisława Palki, co zapewniło pracy przejrzystość i logiczny układ. Głównym celem jest opisanie zagadnienia bezpieczeństwa nieletnich w kontekście instytucjonalnym i społecznym, z uwzględnieniem zarówno wymiaru obiektywnego (stanu), jak i subiektywnego (poczucia).

Cele szczegółowe zostały podzielone na trzy kategorie: 1) Poznawcze: koncentrujące się na uzyskaniu wiedzy o stanie bezpieczeństwa w OOW oraz rozpoznaniu praktyk związanych z jego zapewnianiem; 2) Teoretyczne: obejmujące identyfikację i opisanie czynników (determinantów) wpływających na bezpieczeństwo wychowanków; 3) Praktyczne: ukierunkowane na sformułowanie konkretnych rekomendacji służących doskonaleniu rozwiązań zwiększających bezpieczeństwo w systemie resocjalizacji.

Cele dobrze korespondują ze sformułowanymi przez Autorkę problemami badawczymi. Sformułowane zostały trzy główne problemy badawcze, które w mojej ocenie w sposób komplementarny wyczerpują temat pracy:

- 1) W jaki sposób nieletni w OOW rozumieją bezpieczeństwo?
- 2) Jakie są główne czynniki warunkujące bezpieczeństwo?
- 3) W jaki sposób rozwiązania instytucjonalne OOW warunkują bezpieczeństwo nieletnich?

Za wartościowe uważam szczegółowe rozbudowanie problemów głównych poprzez pytania pomocnicze. Autorka stawia aż 18 pytań szczegółowych, które dotyczą kluczowych aspektów życia w placówce jaką jest OOW, takich jak: wpływ traum i doświadczeń życiowych na zaufanie, postrzeganie agresji rówieśniczej, rola infrastruktury (monitoring, kraty), a także znaczenie relacji z rodziną i personelem. Tak szerokie ujęcie problematyki pozwala, jak wskazuje Autorka, na uniknięcie redukcjonizmu i uchwycenie bezpieczeństwa jako dynamicznego procesu relacyjnego.

Być może jednak zbyt duża szczegółowość pytań „zagęszcza” nieco odbiór całości pracy i w związku z tym wymaga od czytelnika ciągłego skupienia intelektualnego. Oczywiście nie jest to krytyka rozprawy ale zwrócenie uwagi na fakt, że w jednej pracy nie da się dogłębnie zbadać i wyjaśnić całości złożonego problemu.

Wybór metod badawczych jest bezpośrednio skorelowany z przyjętą strategią triangulacji, co uzasadnia wiarygodność uzyskanych wyników. W badaniach wykorzystano sondaż diagnostyczny jako główną metodę w badaniach ilościowych. Zastosowano także metodę jakościową, jaką jest wywiad ekspercki.

Badania miały charakter etapowy i były realizowane od listopada 2023 r. do lutego 2026 r. Proces ten obejmował analizę literatury, opracowanie autorskich narzędzi, uzyskanie zgód formalnych oraz właściwą fazę gromadzenia danych w 8 ośrodkach na terenie kraju. Kluczowym narzędziem w badaniach ilościowych był autorski kwestionariusz ankiety, skierowany do wychowanków. Narzędzie to składało się z 39 stwierdzeń, do których respondenci odnosili się za pomocą pięciostopniowej skali Likerta (od „zdecydowanie się nie zgadzam” do „zdecydowanie się zgadzam”).

Pytania kwestionariusza zostały zaprojektowane tak, aby uchwycić różnorodne wymiary bezpieczeństwa: fizyczny, emocjonalny, relacyjny oraz instytucjonalny. Równolegle autorka wykorzystwała metodę wywiadu eksperckiego, przeprowadzając 15 rozmów z pracownikami pedagogicznymi OOW (wychowawcami, psychologami, pedagogami). Struktura dyspozycji do wywiadu opierała się na zestawie pytań otwartych, podzielonych na bloki tematyczne dotyczące m.in. charakterystyki młodzieży, identyfikacji sytuacji niebezpiecznych, oceny skuteczności procedur oraz subiektywnego poczucia bezpieczeństwa kadry.

Elastyczna formuła wywiadu pozwoliła na pogłębioną eksplorację wątków pojawiających się w trakcie rozmów, co umożliwiło rekonstrukcję procesów nadawania znaczeń przez profesjonalistów.

Warto nadmienić, że jak większość instytucji resocjalizacyjnych, także OOW zaliczają się do kategorii trudnego terenu badawczego. Dlatego realizacja badań wiązała się dla Autorki z istotnymi wyzwaniami, których przezwyciężenie podnosi wartość pracy, świadcząc o rzetelności i determinacji badaczki.

Autorka wskazuje między innymi na ograniczoną dostępność rzetelnych danych statystycznych dotyczących OOW (pozyskanie informacji o liczbie wychowanków czy skali zdarzeń nadzwyczajnych wymagało każdorazowo składania formalnych wniosków do Ministerstwa Sprawiedliwości w trybie dostępu do informacji publicznej).

Kolejnym wyzwaniem była hermetyczność środowiska. Pracownicy ośrodków często na początku rozmów weryfikowali kompetencje i doświadczenie zawodowe badaczki, a zdobycie ich zaufania było warunkiem uzyskania szczerych wypowiedzi. Autorka odnotowała również trudności organizacyjne, takie jak utrudniony kontakt mailowy z dyrekcjami placówek oraz konieczność zachowania szczególnej ostrożności etycznej ze względu na izolacyjny charakter badanych instytucji.

Należy zauważyć, że badania zostały przeprowadzone z zachowaniem dbałości o standardy etyczne. Autorka uzyskała pozytywną opinię Komisji Rektorskiej ds. etyki badań

naukowych prowadzonej z udziałem ludzi Akademii Nauk Stosowanych w Pile (Uchwała nr 5/2025).

Ponadto uzyskała formalną zgodę Ministra Sprawiedliwości na realizację badań w okręgowych ośrodkach wychowawczych (21 października 2025 r.) Wszyscy uczestnicy byli informowani o celu badań, dobrowolności i pełnej anonimowości. Wywiady były rejestrowane i transkrybowane za zgodą respondentów, a dane zabezpieczono tak, aby uniemożliwić identyfikację konkretnych osób czy placówek.

Część metodologiczna rozprawy mgr Magdaleny Borowiak jest przygotowana w prawidłowy sposób. Autorka poprawnie dobiera narzędzia do postawionych problemów, ale również dba o aspekt etyczny badań, uzyskując zgody Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Komisji Rektorskiej ds. etyki. Świadomie rezygnuje z formułowania hipotez na rzecz pytań badawczych, co w badaniach o charakterze eksploracyjnym i jakościowym jest uzasadnione i pozwala na zachowanie otwartości poznawczej.

Zastosowana konstrukcja metodologiczna pozwala na rzetelną weryfikację złożonych uwarunkowań bezpieczeństwa w nowym typie instytucji, jakim są okręgowe ośrodki wychowawcze.

6. Ocena części wynikowej i rekomendacji dla praktyki systemowej i resocjalizacyjnej

Kluczowym dla oceny wartości rozprawy doktorskiej Pani mgr Magdaleny Borowiak jest rozdział piąty (Bezpieczeństwo wychowanków okręgowych ośrodków wychowawczych w aspekcie wyników przeprowadzonych badań), który ma charakter empiryczny.

Autorka dokonuje szczegółowej analizy problematyki bezpieczeństwa nieletnich w okręgowych ośrodkach wychowawczych (OOW) na podstawie badań ilościowych (190 wychowanków) i jakościowych (15 wywiadów z kadrami).

W prowadzonych analizach koncentruje się na kluczowych uwarunkowaniach wyłaniających się z zebranego materiału. Uwzględnia przy tym specyfikę badanej populacji, architekturę zagrożeń oraz uwarunkowania relacyjne i instytucjonalne.

Z badań wyłania się obraz wychowanka OOW jako osoby o bardzo złożonej i trudnej biografii. Kadra pedagogiczna jednoznacznie wskazuje na zjawisko „negatywnej selekcji”.

Do OOW trafiają nieletni, którzy wcześniej przebywali w wielu instytucjach opiekuńczych i resocjalizacyjnych, gdzie kierowane wobec nich oddziaływania zakończyły się niepowodzeniem.

Szczególnie niepokojącym aspektem, wyłaniającym się z przeprowadzonych przez Autorkę badań jest stan zdrowia psychicznego podopiecznych OOW. Badani wskazują, że

placówki te stały się miejscem umieszczania osób z głębokimi deficytami, które wymagają terapii w warunkach szpitalnych.

Szacunki kadry są alarmujące: w niektórych placówkach odsetek wychowanków znajdujących się pod opieką lekarza psychiatry i przyjmujących leki psychotropowe sięga nawet 70% stanu osobowego. Kolejny ważny problem to upowszechniona postawa roszczeniowości podopiecznych, często „dziedziczona” po uwarunkowaniach rodzinnych.

Na bazie szczegółowych analiz uwarunkowań materialno-przestrzennych Autorka przekonująco dowodzi, że bezpieczeństwo jest ściśle skorelowane ze infrastrukturą i organizacją pracy ośrodków.

Zidentyfikowała między innymi konkretne lokalizacje, które ze względu na swój charakter sprzyjają eskalacji zachowań ryzykownych:

- łazienki i kuchnie grupowe: są to miejsca krytyczne, ponieważ ze względu na ochronę intymności i godności nieletnich nie podlegają monitoringowi wizyjnemu. To właśnie tam najczęściej dochodzi do „rozliczania się” między wychowankami,
- ciągi komunikacyjne: hol w szkole czy stołówka to miejsca, w których gromadzi się cała populacja ośrodka, co przy braku zorganizowanej aktywności generuje napięcia i konflikty,
- warsztaty szkolne: warsztaty są postrzegane jako miejsca wysokiego ryzyka nie tylko ze względu na dostęp do niebezpiecznych narzędzi. W przypadku np. stolarni pojawia się specyficzne zagrożenie technologiczne – pył drzewny, który ma właściwości wybuchowe, co sprawia, że ewentualny zaprószenie ognia może mieć katastrofalne skutki, uniemożliwiając kadrze szybką reakcję.

Jak w przypadku licznych, dostępnych wyników badań, tak i w badaniach mgr Magdaleny Borowiak sytuacja rodzinna wychowanków jawi się jako jeden z najbardziej istotnych czynników determinujących zachowania nieletnich.

Choć sami wychowankowie nie zawsze w pełni uświadamiają sobie tę zależność. Autorka opisuje głęboką ambiwalencję emocjonalną: z jednej strony młodzież pochodzi z domów dotkniętych biedą, przemocą i zaniedbaniem (gdzie jak pisze: OOW staje się dla nich pierwszym miejscem, w którym nie są głodni), a z drugiej – utrzymują silne, niemal toksyczne przywiązanie do rodziców.

Kluczowym „wyzwalaczem” napięć są telefony od rodziny. Badani przedstawiciele kadry zauważają, że często jedna rozmowa z rodzicem potrafi wychowanka emocjonalnie „podnieść” lub całkowicie „dobić”, co natychmiast przekłada się na jego postawę w grupie

i gotowość do agresji (s. 285, 286). Także pobyt na przepustce/urlopie często niszczy wypracowane efekty wychowawcze, przywracając negatywne nawyki.

Wyniki przeprowadzonych przez Autorkę badań dowodzą tezy, że bezpieczeństwo w OOW nie jest stanem danym, lecz procesem wypracowywanym przez zespół, który musi mieć „oczy dookoła głowy” (s. 234). Badania ujawniają jednak poważne zagrożenia dla trwałości tego systemu wynikające z kondycji pracowników. Do warunkujących ten stan czynników Autorka zalicza:

- zmęczenie i nadgodziny: braki kadrowe zmuszają pracowników do pracy w wymiarze znacznie przekraczającym pensum (np. 27 nadgodzin w tygodniu), co drastycznie obniża ich czujność i zdolność do przewidywania napięć (s. 294, 295, 308),
- struktura wiekowa: starzenie się personelu (pracownicy w wieku 60-63 lat) tworzy barierę pokoleniową, która utrudnia budowanie wspólnego języka z młodzieżą i osłabia prewencyjne oddziaływanie autorytetem fizycznym (s. 311),
- wsparcie zespołowe: poczucie bezpieczeństwa pracownika zależy od wiary, że kolega z zespołu zareaguje w sytuacji zagrożenia i „nie ucieknie” (s. 273).

W wynikach badań Autorki wybrzmiał też bardzo istotny problem systemowy. W opinii badanych utworzenie okręgowych ośrodków wychowawczych na bazie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich sprowadza się tylko do „zmiany szyldu”.

Zmiana nazwy nie pociągnęła za sobą modyfikacji architektury (nadal dominują kraty i monitoring) ani zmiany kultury organizacyjnej i nawyków kadry. Okręgowe ośrodki wychowawcze stały się jeszcze bardziej obszernym „workiem”, do którego trafiają nieletni o skrajnie różnych potrzebach: od tych, którzy jedynie nie spełniali obowiązku szkolnego, po sprawców najpoważniejszych przestępstw.

Jak pisze Autorka brak kategoryzacji powoduje, że instytucja mająca być permissywną i wychowawczą, w rzeczywistości reprodukuje rygor zakładu poprawczego, co utrudnia autentyczną resocjalizację i budowanie relacji opartych na zaufaniu (s. 309).

Podsumowując, wyniki badań przeprowadzonych przez Panią mgr Magdalenę Borowiak dostarczają rzetelnej i krytycznej diagnozy nowego typu instytucji resocjalizacyjnych w Polsce. Autorka wykazuje, że realne bezpieczeństwo nieletnich kształtuje się na styku profesjonalizmu kadry i autentyczności relacji, a nie w literze martwych procedur.

7. Aspekty pragmatyczne rozprawy

Wyniki przeprowadzonych przez Autorkę badań znalazły swoje pragmatyczne odzwierciedlenie w postaci rozbudowanej analizy SWOT (s. 317 i kolejne). Przykładowe, najbardziej istotne ze sformułowanych tu wniosków to:

- mocne strony: stabilność organizacji i dostępność specjalistycznego wsparcia;
- słabe strony: niejednorodność relacji rówieśniczych, niski poziom zaufania i pasywność w korzystaniu z pomocy;
- szanse: możliwość rozwoju kompetencji komunikacyjnych kadry i wzmocnienia indywidualizacji;
- zagrożenia: Przeciążenie systemu, starzenie się kadry oraz brak kategoryzacji placówek.

Główna rekomendacja autorki wskazuje na potrzebę odejścia od redukcjonistycznego rozumienia bezpieczeństwa (skupionego tylko na nadzorze, procedurach i funkcji zabezpieczającej) na rzecz „przestrzeni dialogu” (s. 322 i kolejne).

Autorka postuluje głęboką indywidualizację resocjalizacji, która nie może opierać się na ujednoliconych programach, lecz musi uwzględniać unikalną historię życia, traumy i aktualny stan emocjonalny każdego wychowanka.

8. Ocena aspektów technicznych i językowych rozprawy

Opracowanie mgr Magdaleny Borowiak charakteryzuje się wysoką starannością pod względem technicznym, wykazując przemyślany układ treści oraz właściwe sformatowanie całości dysertacji. Redakcja nagłówków, odsyłaczy i pozostałych parametrów formalnych nie budzi zastrzeżeń. W pracy konsekwentnie stosowane są przypisy dolne. Nagłówki zostały poprawnie zdefiniowane i zróżnicowane, przy jednoczesnym utrzymaniu jednolitości stylu w całym tekście. Bibliografia została rzetelnie przygotowana, sformułowano ją zgodnie z powszechnie obowiązującymi normami opisu bibliograficznego.

Stwierdzam zgodność spisu treści z rzeczywistą zawartością i numeracją stron rozprawy. Elementy graficzne, takie jak tabele i schematy, zostały opracowane z dużą dbałością o detale. Prezentowane w nich dane są klarowne i przystępne w odbiorze. Autorka uniknęła przy tym redundancji, nie dublując tych samych informacji w różnych formach wizualnych.

W tekście widoczne są udane próby implementacji specjalistycznej terminologii adekwatnej do podejmowanej problematyki, przy jednoczesnym zachowaniu naukowego stylu i unikaniu kolokwializmów.

Bibliografia pracy obejmuje ponad 400 pozycji, w tym liczne monografie, artykuły naukowe oraz akty prawne. Autorka wykazała się biegłością w poruszaniu się po klasycznych koncepcjach, przywołując m.in. myśl J. Korczaka w zakresie podmiotowości dziecka i prawa do szacunku, hierarchię potrzeb A. Maslowa oraz teorię instytucji totalnych E. Goffmana, która posłużyła do analizy specyfiki okręgowych ośrodków wychowawczych.

Rdzeń teoretyczny dysertacji stanowią najnowsze opracowania z zakresu pedagogiki resocjalizacyjnej, w tym paradygmat twórczej resocjalizacji M. Konopczyńskiego, ujęcia systemowe W. Ambrozika oraz kluczowe dla analizy bezpieczeństwa prace R. Opory dotyczące rezyliencji i klimatu wychowawczego.

Należy docenić umiejętność wykorzystania literatury odnoszącej się do zakładów poprawczych, schronisk dla nieletnich czy MOW, co pozwoliło na rzetelne wypełnienie luki badawczej wynikającej z nowości instytucji OOW utworzonych dopiero w 2022 roku.

Autorka sprawnie integruje wiedzę pedagogiczną z perspektywą socjologiczną, wykorzystując koncepcje „płynnej nowoczesności” Z. Baumana, „społeczeństwa ryzyka” U. Becka oraz teorie dewiacji S. Cohena czy R. Mertona.

Włączenie do analizy krytycznych głosów, takich jak koncepcja „resocjalizacji (nie)urojonej” P. Stępnika, czy też sukcesu działań pozornych M. Konopczyńskiego, świadczy o dojrzałości naukowej i dbałości o wielostronny opis badanego zjawiska. Wykorzystany materiał źródłowy jest spójny, aktualny i w pełni adekwatny do interdyscyplinarnego charakteru rozprawy.

9. Podsumowanie recenzji

Mgr Magdalena Borowiak podjęła próbę naukowego opisu problematyki bezpieczeństwa w okręgowych ośrodkach wychowawczych po zmianach systemowych z 2022 roku. Praca wykracza poza tradycyjne, techniczno-ochronne rozumienie bezpieczeństwa w placówkach resocjalizacyjnych. Nowatorstwo polega na sformułowaniu autorskiego modelu determinant bezpieczeństwa, który łączy aspekty subiektywne (poczucie bezpieczeństwa jednostki) z obiektywnymi ramami instytucjonalnymi.

Wnioski wyprowadzane przez Autorkę są rzetelne i poparte materiałem empirycznym. Do najważniejszych ustaleń należy po pierwsze fakt, że poczucie bezpieczeństwa koresponduje z komponentem relacyjnym. Wychowankowie (ok. 70%) oceniają swoje poczucie bezpieczeństwa i samopoczucie w ośrodku jako dobre.

Przy czym jest to warunkowane przede wszystkim jakością relacji z personelem, pozostałymi wychowankami, a także jakością relacji ze środowiskiem rodzinnym. Uwarunkowania formalne schodzą tu na drugi plan.

Wyraźnie zasygnalizowany jest problem zagrożenia poczucia bezpieczeństwa na tle relacji rówieśniczych. Najsilniej bowiem akcentowanym czynnikiem, który skutkuje poczuciem zagrożenia są konflikty rówieśnicze, w tym agresja słowna, fizyczna oraz mechanizmy „drugiego życia”, co dobrze koresponduje z teorią instytucji totalnej E. Goffmana.

Wyniki badań przeprowadzonych przez Autorkę wskazują na istotny wpływ traumy, której doświadczała badana młodzież przed umieszczeniem w ośrodku. Autorka wykazuje, że wcześniejsze, traumatyczne doświadczenia, w szczególności rodzinne, rzutują u nieletnich na ograniczone poczucie zaufania do dorosłych, a także trudności w adaptacji do warunków panujących w OOW.

Wyniki przeprowadzonych badań dowodzą, że skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych, w tym w kontekście zapewniania bezpieczeństwa podopiecznym w znacznej mierze zależy od kondycji psychofizycznej pracowników i stabilności kadry jako zespołu.

Pomimo pozytywnej oceny dysertacji, można w niej wskazać obszary wymagające doprecyzowania lub stanowiące pole do dalszej dyskusji.

Po pierwsze, w wypowiedziach kadry często powraca problem braku kategoryzacji OOW (np. dla nieletnich z zaburzeniami psychicznymi). Warto byłoby, aby Autorka w części teoretycznej silniej zaakcentowała bariery prawne, które uniemożliwiają taką kategoryzację w obecnym systemie.

Po drugie, jak zauważa sama Autorka, nieletni mogą posługiwać się manipulacją lub przyjmować określoną „pozę” w badaniach. Interesujące byłoby pogłębienie analizy tego, jak te mechanizmy obronne mogły wpłynąć na deklarowane poczucie bezpieczeństwa podczas pobytu w ośrodku.

10. Konkluzja

W ocenie recenzenta rozprawa doktorska autorstwa Pani mgr Magdaleny Borowiak, pt. *Bezpieczeństwo nieletnich umieszczonych w okręgowych ośrodkach wychowawczych* spełnia warunki określone w prof. 187, ust 1 i 2 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2023 r., poz. 742 z późn. Zm.).

W związku z tym wnoszę o przyjęcie rozprawy oraz dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów procedury doktorskiej.

Prof. dr hab. Marek Konopczyński